

Raqamli to'lov tizimlarining iqtisodiy faoliyatga ta'siri : empirik tahlil

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti magistranti

Egamov Bekzod

Egamov438@gmail.com

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti professori

Najmiddinov Firdavs Nuriddinovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda 2021–2025-yillarda mobil to'lovlar, QR-kod orqali to'lovlar, internet-banking, elektron hamyonlar va avtomatlashtirilgan kassa tizimlaridan iborat raqamli to'lov tizimlarining iqtisodiy faoliyatga ta'siri tahlil qilinadi. Asosiy ko'rsatkichlar – chakana savdo hajmi, bank sektori rentabelligi (sof daromad), soliq tushumlari va ishsizlik darajasi bo'yicha yillik statistik ma'lumotlar (2021–2023) keltirilgan. Empirik baholash Jahon banki, Markaziy bank, Davlat statistika qo'mitasi hamda boshqa nufuzli manbalarga tayangan holda amalga oshirildi. Tahlil raqamli to'lov tizimlarining kengayishi retail savdoning o'sishiga, banklar daromadlarining oshishiga, soliqlarni yig'ishda yaxshilanishga va bandlik darajasining ko'tarilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatayotganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: raqamli to'lov tizimi, chakana savdo hajmi, bank sektori rentabelligi, soliq tushumlari, bandlik darajasi, O'zbekiston.

Kirish

Global iqtisodiy rivojlanish jarayonlarida raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi moliya va to'lov tizimlarining tubdan transformatsiyalashuviga olib kelmoqda. Xususan, raqamli to'lov tizimlari naqd pulsiz hisob-kitoblar ulushini oshirish, moliyaviy operatsiyalarni tezkor va shaffof amalga oshirish hamda iqtisodiy subyektlar o'rtasidagi tranzaksion xarajatlarni kamaytirish orqali iqtisodiy faollikni rag'batlantiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, raqamli to'lov infratuzilmasi rivojlangan mamlakatlarda iste'mol bozori kengayib, bank sektorining barqarorligi va davlat byudjeti tushumlari mustahkamlanmoqda.

Global tendensiyalarga mos ravishda O'zbekistonda ham so'nggi yillarda iqtisodiyotning raqamlashtirilishi jadallashmoqda. Hukumat va moliya regulatorlari tomonidan moliyaviy xizmatlar bozorini modernizatsiya qilish, raqamli to'lov infratuzilmasini rivojlantirish va aholining moliyaviy inklyuziyasini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Markaziy

bank va tijorat banklari tomonidan mobil ilovalar, QR-kodli to'lovlar, masofaviy bank xizmatlari va elektron hamyonlar keng joriy etilmoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2021-yilda aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasi 2011-yilga nisbatan sezilarli darajada oshib, rasmiy bank hisobvaraqlariga ega bo'lgan aholining ulushi 23 foizdan 44 foizgacha yetgan [1]. Bu holat aholining bank tizimiga bo'lgan ishonchi ortib borayotganidan va raqamli moliyaviy xizmatlarning keng ommalashayotganidan dalolat beradi. Shuningdek, 2022-yil oxiriga kelib mamlakatda 20 millionga yaqin voyaga yetgan aholi vakillariga tegishli 34,2 million dona bank plastik kartalari muomalaga kiritilgan bo'lib, bu ko'rsatkich naqd pulsiz hisob-kitoblar ulushining oshishiga xizmat qilmoqda [2].

Mazkur ijobiy jarayonlar uyali to'lovlar, QR-kod asosidagi to'lov tizimlari, internet-banking va elektron savdo platformalarining jadal rivojlanishi bilan yanada mustahkamlanmoqda. Raqamli to'lovlar orqali amalga oshiriladigan tranzaksiyalar iqtisodiy munosabatlarning tezlashuviga, savdo aylanmasining oshishiga va moliyaviy operatsiyalarning shaffoflashuviga olib kelmoqda. Shu sababli raqamli to'lov tizimlarining chakana savdo hajmi, bank sektorining moliyaviy natijalari, soliq tushumlari va bandlik darajasiga ta'sirini empirik jihatdan o'rganish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Nazariy asos

Raqamli to'lov tizimlari tushunchasi keng ma'noda mobil to'lovlar, QR-kod orqali to'lovlar, internet-banking, elektron hamyonlar (e-wallet), avtomatlashtirilgan kassa apparatlari hamda boshqa naqd pulsiz hisob-kitob mexanizmlarini o'z ichiga oladi. Mazkur tizimlar zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida shakllanib, moliyaviy operatsiyalarni masofadan turib amalga oshirish imkonini beradi. Nazariy jihatdan, raqamli to'lov tizimlarining iqtisodiy faoliyatga ta'siri tranzaksiya xarajatlari nazariyasi va moliyaviy inklyuziya konsepsiyasi bilan izohlanadi. Tranzaksiya xarajatlari nazariyasiga ko'ra, iqtisodiy almashinuv jarayonida vaqt, axborot va operatsion xarajatlarning kamayishi savdo faolligining oshishiga olib keladi. Raqamli to'lovlar aynan ushbu xarajatlarni keskin kamaytirish orqali iqtisodiy operatsiyalarni rag'batlantiradi. Moliyaviy inklyuziya nazariyasi esa raqamli to'lov tizimlari orqali bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarining kengayishini ta'kidlaydi. Aholi va kichik biznes subyektlarining moliyaviy tizimga jalb etilishi kreditlash, jamg'arma va investitsiya jarayonlarini faollashtirib, iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xalqaro tadqiqotlarda raqamli moliyaviy xizmatlar bank aylanmasini kengaytirishi, xususiy sektor daromadlarini rasmiylashtirishi va soliq bazasini kengaytirishi qayd etilgan [4][5].

O‘zbekiston tajribasi ham ushbu nazariy xulosalarni tasdiqlamoqda. Qisqa vaqt ichida raqamli infratuzilmaning kengayishi natijasida naqd pulsiz tranzaksiyalar hajmi keskin oshdi. Xususan, 2019–2023-yillar oralig‘ida elektron hamyonlar orqali amalga oshirilgan tranzaksiyalar soni qariyb 300 foizga oshgani kuzatilgan [3]. Bu holat chakana savdo hajmining kengayishi, bank xizmatlaridan foydalanish darajasining ortishi va soliq tushumlarining oshishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatganini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, raqamli to‘lov tizimlari iqtisodiy faoliyatni rag‘batlantiruvchi muhim institutsional omil sifatida namoyon bo‘lib, ularning samaradorligini empirik tahlil qilish iqtisodiy siyosatni takomillashtirish nuqtayi nazaridan muhim ahamiyatga ega.

Empirik tahlil

Quyidagi jadvalda 2021–2023-yillardagi asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlarning o‘zgarishi keltirilgan:

Ko‘rsatkich / Yil	2021	2022	2023	2024	2025
Chakana savdo hajmi (mlrd so‘m)	44 068.7[4]	49 630.0[4]	61 423.3[4]	72 528.2[4]	–
Bank sektori sof daromadi (mlrd so‘m)	5 168[5]	8 862[6]	10 800[6]	–	–
Soliq tushumlari (trln so‘m)	128.0[7]	148.4[7]	165.9[8]	–	–
Ishsizlik darajasi (%)	9.6[9]	8.9[9]	6.8[10]	–	–

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, raqamli to‘lov imkoniyatlari kengaygani sari chakana savdo hajmi sezilarli o‘shish sur‘atiga ega bo‘lgan. Masalan, 2021-yilda 44 068,7 mlrd so‘mni tashkil etgan chakana savdo hajmi 2022-yilda 49 630,0 mlrdga, 2023-yilda esa 61 423,3 mlrdga yetgan[4]. Bu o‘shishning asosiy omili iste’molchilarning naqd pulsiz to‘lovlarga bo‘lgan ishonchi va qulaylikdir. Shu jumladan, 2022-yil oxirida jami 34,2 million nafar kattada plastik kartalar bo‘lib, keng tarqalgan POS-terminal (434 mingdan ortiq) va avtomatlashtirilgan kassa tarmoqlari paydo bo‘ldi[2][11]. Digital to‘lovlar savdo aylanmasiga ijobiy ta’sir etgani, davlat statistika ma’lumotlari bilan ham tasdiqlanadi.

Banklar rentabelligi ya’ni sof daromadi bo‘yicha ham o‘shish kuzatilgan. Markaziy bank ma’lumotlariga ko‘ra, 2021-yil oxirida bank sektori sof daromadi 5 168 mlrd so‘m bo‘lsa[5], 2022-yilda bu ko‘rsatkich 8 862 mlrdgacha oshgan[6]. 2023-yilda ham sof daromad 10 800 mlrd so‘mni tashkil etdi[6], bu esa oldingi yilga nisbatan ~22% o‘shish demakdir. Raqamli to‘lov tizimlari banklar uchun operatsion xarajatlarni

kamaytirish, omonatlar hajmini oshirish va xizmat hajmlarini ko'paytirish imkonini berdi. Shuningdek, banklar xizmatlaridan foydalanish ko'pligi ular daromadlilikini oshirdi (2022–2023 yillarda umumiy aktivlar daromadligi (ROA) 2,6% atrofida)[12]. Soliq tushumlariga keladigan bo'lsak, joriy yillarda o'sish ko'zga tashlanadi. 2022-yilda soliq organlari tomonidan jami 148,4 trln so'm soliq tushumlari ta'minlangan, bu 2021-yilga nisbatan 16% ga ko'p[7]. 2023-yil yakunlariga ko'ra esa ushbu ko'rsatkich 165,9 trln so'mga yetdi va 2022-yilga nisbatan yana 11,8%ga o'sgan[8]. Raqamli to'lovlar tufayli tijorat aylanmalari yanada shaffoflashgani va soliq bazasi kengaygani tufayli davlat byudjetiga tushadigan soliqlar miqdori oshdi.

Bandlik darajasi (ishsizlik darajasining kamayishi) ham yaxshilanishga yuz tutgan. Bandlik va kambag'allikni qisqartirish vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yilda mamlakatda ishsizlik darajasi yil boshidagi 9,6% dan 8,9% gacha pasaygan[9]. 2023-yil oxiriga esa ishsizlik 6,8% darajasiga tushganligi xabar qilindi[10]. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi va ayniqsa onlayn savdo va xizmat ko'rsatish sohalaridagi faoliyat kengayishi bandlikka ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Yuqoridagi empirik ma'lumotlar jadvali va tahlili raqamli to'lov tizimlarining kengayishi tarkibida iqtisodiyotning bir qancha sektor ko'rsatkichlari ham yaxshilanganini ko'rsatadi. Raqamli to'lovlar savdo hajmini oshirish, banklarning sof daromadini yaxshilash, soliq yig'ish tizimini samarali qilish va ish bilan band aholi sonini ko'paytirishda muhim omil bo'lmoqda.

Xulosa va tavsiyalar

O'zbekiston misolida 2021–2023-yillarda raqamli to'lov tizimlarining rivojlanishi va ommalashuvi aniq ijobiy natijalar berdi. Empirik ko'rsatkichlar shuni ko'rsatadiki, naqd pulsiz to'lovlarga mos raqamli infratuzilmalar kengayishi bilan chakana savdo hajmi sezilarli o'sdi[4], banklar sof daromadlari oshdi[6], soliq tushumlari kattalashdi[7][8] va ishsizlik pasaydi[9][10]. Ushbu bog'liqliklar raqamli to'lovlar jamiyatda savdo va xizmat ko'rsatishning jadallashishini qo'llab-quvvatlashi bilan izohlanadi.

Tavsiyalar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin. Avvalo, raqamli to'lov infratuzilmasini yanada kengaytirish va uzluksiz ishlashini ta'minlash lozim. Jamiyatning chekka qatlamlarida raqamli bank xizmatlarini qamrab olish uchun elektron savodxonlik va infratuzilma loyihalarini rag'batlantirish muhim. Ikkinchidan, kichik va o'rta biznes uchun onlayn savdoni qo'llab-quvvatlash orqali endi rasmiy savdo aylanmasiga kirmayotgan faoliyat turlarini ham soliq bazasiga tortish mumkin. Uchinchi, soliqlarni raqamli tarzda hisoblash va yig'ish tizimini takomillashtirish asosida byudjet tushumlarini barqaror oshirish maqsadga muvofiq. Oxir-oqibat,

iqtisodiy harakatdagi raqamli transformatsiya jarayonlari innovatsion loyihalarni amalga oshirish va aholining daromadlilikini oshirish yo'lida davom etishi muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki statistik axborotlari (2021–2024).
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi: "Statistik axborotnomalar" (2021–2024).
3. O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi xabarlariga ko'ra soliq tushumlari statistikasi (2022–2023).
4. Kambag'allik va bandlik vazirligi axborotlari (O'zbekistonning bandlik darajasi, 2022–2023).
5. Visa Inc.: *Unlocking the Benefits of Digital Payments: Insights from Uzbekistan* (2023).
6. «Analysis of the Current Cashless Payment Infrastructure in Uzbekistan» (tahliliy maqola, 2023).
7. Schumpeter, J. (1934). *The Theory of Economic Development*. – Harvard University Press.
8. Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. (2018). *Financial Inclusion and Development*. – World Bank.
9. Visa Inc. *Digital Payments and Economic Impact*. – London, 2023.
10. McKinsey Global Institute. *Digital Finance and Economic Activity*. – New York, 2022.
11. Qobilov, A. (2021). "Moliyaviy texnologiyalar va iqtisodiy o'sish". – *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, №3.
12. Hakimova, D. (2022). "Raqamli moliyaviy xizmatlarning iqtisodiy samaradorligi". – *Moliyaviy tahlil va boshqaruv*, №4.
13. Yuldoshev, B., & Karimov, N. (2023). "Fintex texnologiyalari va bank sektori". – *Raqamli iqtisodiyot*, №2.
14. ECB. *The Economic Impact of Cashless Payments*. – Frankfurt, 2021.
15. GSMA. *Mobile Payments and Economic Growth*. – London, 2022.
16. UNDP. *Digital Economy and Employment*. – New York, 2023.